

Föreningen Äldre Boskaps avelsprogram för fjällnära boskap

Rasens namn: Fjällnära boskap

Avelsprogrammets syfte: Bevarande av utrotningshotad ras

Geografiskt område: Sverige

Rasbeskrivning

Levandevikten på en fjällnära ko är vanligen 200-300 kg. En tjur väger ca 100 kg mer. Mankhöjden är hos kor ca 110-120 cm och hos tjurar ca 130 cm. Normalt är djuren kulliga, men hornknappar har observerats vid något tillfälle. De är spensligt byggda med fin benstomme. Färg och teckning är mycket varierande. Färgen är vanligen vit med svarta, blekröda, grå eller gråbruna prickar, fläckar, fält eller sidor. Enfärgade djur förekommer.

Djuren är rörliga med goda betesegenskaper, gott fodersök och är lättfödda med god grovfoder-omvandlingsförmåga. Korna är hållbara, visar tydlig brunst, har god fertilitet och lätta kalvningar.

Antal djur

Vid genbankens uppstart år 2011 anslöts 32 besättningar med 25 tjurar och 94 kor. Idag, april 2023, finns 424 stambokförda djur - 314 hondjur och 110 handjur - i de 91 besättningarna som är anslutna till föreningens avelsprogram (genbank). Dessutom finns fyra tillgängliga semintjurar samt åtta semintjurar som är låsta för användning.

Rasens bakgrund

De fjällnära djuren har formats av självförsörjningssystemet. Deras främsta funktion har varit att fylla sina ägares behov av mjölk och mjölkprodukter, kött, hudar och gödsel. De djur som tillvaratagits kommer från svårtillgängliga trakter i norra Sverige. Besättningarna i Lillhärjåbygget och Biellojaure har på grund av avstånden aldrig levererat mjölk till mejeri eller till avsalu på annat sätt. Ett eventuellt överskott av smör och ost, som tål lagring bättre, kunde säljas.

Ursprungsbesättningarna

Lillhärjåbygget i Härjedalen är en väglös fjällgård som Karin Eriksson brukade hela sitt liv. Korna härstammar från de djur hennes morfars far tog dit i slutet av 1800-talet. Besättningen har som mest bestått av 17 kor, men i snitt har man haft 5-10 kor och alltid egen tjur. Varje tjur användes bara en säsong - när den var ca 1,5 år betäckte den korna, därefter slaktades den. Gårdens kor har däremot behållits länge, flera av dem har blivit över 20 år. Mellan 1950-1975 har man vid tre tillfällen tagit in djur från närbelägna gårdar (Lövnäsullen, Djursvallen och Glöte). En föreningstjur användes på 1950-talet på en ko och seminering med fjällrastjurarna 708 Bill och 786 Maro har skett vid två tillfällen, på en ko år 1986 och på en ko år 1988. Inget av djuren i dagens population har kvar mer än 2 % av denna inkorsning. Gården med fäboden Hackåsen är fortfarande aktiv och drivs idag av Karins dotter Eva Eriksson.

Karin Eriksson beskrev sina kor som duktiga i sitt fodersök, ger bra med mjölk även vid sparsam utfodring, mjölken har hög fetthalt, de är friska och drabbas sällan av sjukdomar, blir ofta gamla – över 20 år är inte ovanligt, de har en god flockgemenskap och bra temperament. Hon var mer än nöjd om en ko mjölkade ungefär 3000 liter/år. Djuren på Lillhärjåbygget har i alla år betat på gårdens fäbod Hackåsen under sensommaren. Fram till 1960-talet vallade man korna för att hålla dem borta från slätterängarna på utmarken.

Biellojaure var en fjällägenhet i Lappland, där Arne Eriksson höll kor på renbetesmark i väglöst land fram till ca 1993. Besättningen startades 1925 av Arnes föräldrar. Familjen höll i snitt 6 kor. Arne har berättat att man brukade slakta korna när de var 18-20 år och började bli gamla. Under 1930-40-talen förekom att man lånade upp tjurföreningstjurar från närmaste by. Fram till slutet av 1970-talet fanns det flera besättningar i området mellan vilka man bytte tjurar. Man lade till djur efter första omgången kalvar efter en ny tjur. Efterföljande omgångar slaktades andra hösten för att undvika inavel. De senaste inköpen av tjurar till gården gjordes 1975 från Arnes syster i Slätvik och ca 1982 från grannen Bror Fjällström, båda i väglöst land. Två tjurar och tre kor tillvaratogs från besättningen när Arne Eriksson slutade med djurhållningen. Enligt Arne var ingen av de tre korna mor till någon av de andra. Tjurarna var far och son.

Arne Eriksson berättade att en fullvuxen ko mjölkade ca 15 liter om dagen på bra fjällbete, men mindre när betets kvalitet sjönk framåt hösten. Man släppte korna på bete så fort snön försvann och marken torkat upp, sedan gick de ute tills det kommit ungefär 20 cm snö. Det fanns en del växter som både korna och renarna betade under snön. Vinterfodret till korna kom i huvudsak från myrslåtter. Storbrokig teckning var inte ovanligt i besättningen och beskrevs från trakten redan vid en premiering i Tärnaby år 1912.

I **Klövsjö**, Jämtland, låg fåbodarna tätt och gör så än idag. De flesta gårdarna i Klövsjö hade sedan 1700-talet vår- och höstfåbodar i skogen nära byn och en sommarfåbod högre upp på fjället. Besättningarna var små, i snitt 4-6 djur. Man bytte tjurar sinsemellan, men använde sig under senare år ibland av semin med vanlig fjällras. Från början av 1900-talet nämns vikter på de jämtländska fjällkorna på 180- 250 kg och mjölmängder mellan 1300 och 2400 kg/år. Ingen annan ras överträffade då fjällkon vad beträffar smörproduktion per insatt foderenhet.

Gölin Morlinds familj höll sina kor på Mälens fåbod i Klövsjö och fram till 1965 även på Sandviksdalens fjällfåbod. På film från 1991 kan man se att hennes djur var småvuxna och att färgvariationen var stor. Omkring år 1991 tillvaratogs en tjur och fyra kor från Gölin Morlind, som var en av dem som använt semintjurar i minst utsträckning.

Fatmomakke ligger vid Kultsjön i södra Lappland. Fram till 1600-talet nyttjades trakten endast av samer. På 1820-talet kom de första nybyggarna till Kultsjödalen från olika håll i landet. I Fatmomakke hade Henry och Aina Fjällström ett på gränsen till totalt självhushåll. På gården hölls några av de sista lappgetterna, men här fanns också höns och kor. Den lilla nöt-kreatursbesättningen uppmärksammades redan i början av 1990-talet, men ägarna lär inte ha varit intresserade av att sälja någonting. Till sist kunde i alla fall två äldre kor köpas loss. Det visade sig vara svårt att få dem dräktiga och det blev endast en kalv, en kviga efter 5001 Fatima och semintjuren Arne, som föddes 2003 och fick namnet 17 Lisa. Hon är i sin tur mor till semintjuren Natten 3659.

I avelsmaterialet ingår också djur som har maximalt 12,5 % inslag från två besättningar i **Funäsdalen**, eftersom dessa då vårt bevarandearbete började fanns inblandade i en stor del av de fjällnära djuren. Vi ser detta som en inkorsning och strävar efter att minska inslaget. Förädlingsgraden på funäsdjuren är betydligt högre än på de från övriga ursprungsbesättningar. De har åtminstone sedan 1950-talet anpassats till avsalusystemet, till skillnad från de övriga grupperna som huvudsakligen hållits för självhushåll. Funäsdjuren särskiljer sig också utseendemässigt genom att vara större än de övriga. Uppgifter finns om att gruppen innehåller inkorsning av både vanlig fjällras och andra raser, men i vilken utsträckning finns inte dokumenterat.

Användningsområde

För att bevara så många som möjligt av lantrasegenskaperna rekommenderar vi att man håller de fjällnära djuren på sådant sätt att kraven som ställs på dem liknar de krav som en gång format dem. Det användningsområde som idag är mest likt det ursprungliga är att hålla dem som hushållskor. De fjällnära är mycket goda betesdjur och är tack vare sin ringa vikt och stora rörlighet väl lämpade för hävd av värdefulla och känsliga naturbetesmarker. De kan med fördel hållas i utedrift.

Uppkomstmiljön är, liksom djuren själva, hotad till sin existens. För att kunna rädda och uppföröka rasen måste vi utnyttja det begränsade intresse som finns över hela landet, även om givetvis ett in-situ bevarande är det idealiska.

Avelsdjur

Som avelsdjur räknas djur vars härstamning kan följas till founder-djuren från Lillhärjåbygget, Klövsjö, Biellojaure och Fatmomakke samt ett mindre antal djur med max 12,5 % funäs-inslag.

Avelsdjur ska vara fria från medfödda defekter och inte uppvisa synliga tecken på inkorsning av annan ras. Föreningen kan förbjuda eller begränsa användningen av djur och avelsmaterial från dem om det äventyrar bevarandet eller den genetiska mångfalden inom rasen.

Djur som visat sig nedärva letalanlag, defekter eller andra egenskaper som medför lidande för avkomman eller negativt påverkar avkommans naturliga beteende eller som med stor sannolikhet nedärver sådana anlag, defekter eller egenskaper ska tas ur avel. Djur som med stor sannolikhet nedärver disposition för hög frekvens konstaterade sjukdomsfall, förlossningssvårigheter eller dödlighet hos avkomma i samband med födsel ska inte användas i avel.

Om misstanke om inkorsning föreligger, på grund av att ej stambokförd fjällnära tjur eller tjur av annan ras hålls i besättningen eller att avkomman avviker kraftigt från rasbeskrivningen, krävs DNA-verifierad härstamning för att djuret ska kunna föras in i stamboken. Detta ombesörjs och bekostas av uppfödaren.

Stamboken

Stamboken består av en avdelning. I den förs avelsdjur vars föräldrar samt far- och morföräldrar är införda i stamboken, undantaget founders där detta krav av naturliga skäl inte går att tillämpa. Avelsvärdering tillämpas ej.

Djur som förs in i stamboken ska vara identifierade genom märkning med SE-nummer och individnummer enligt Statens Jordbruksverks föreskrifter om märkning av nötkreatur.

I stamboken registreras djuren med ett unikt stamboksnummer (genbanksnummer). Dessutom anges födelsedata, färg och eventuella andra kännetecken, uppfödare, ägare samt härstamningsuppgifter.

Avelsmål

- Att bevara den fjällnära boskapen som oförädlad lantras enligt FAO: s begrepp "preservation".
- Att bevara så mycket genetisk variation som möjligt, utan inkorsning av andra raser eller fjällraspopulationer.
- Att bevara en frisk och välutvecklad ko med bibehållna lantrasegenskaper.

Särskilt viktiga inre egenskaper är klimatisk härdighet, motståndskraft mot sjukdomar, lätta kalvningar, lättföddhet, rimlig produktion, hanterbarhet samt hållbarhet. Viktiga yttre egenskaper är färgvariation, storlek och vikt. En förutsättning för att kunna ta hänsyn till så många egenskaper är att man inte ställer målet för någon enskild egenskap allt för högt i förhållande till de andra.

Det långsiktiga målet är att ha minst 100 besättningar och 500 levande avelsdjur anslutna till avelsprogrammet. Av dessa bör minst 20 % vara levande tjurar. Därutöver bör det finnas minst 10 tillgängliga och användbara semintjurar.

För att uppfylla avelsmålen är det viktigt att:

- se till att så många handjur och hondjur som möjligt får avkomma.
- hålla proportionen mellan olika founders genetiska bidrag så jämn som möjligt.
- uppmuntra användning av egen tjur.
- verka för att fjällnära kor endast betäcks med fjällnära tjur.
- verka för att fler fjällnära tjurar som uppfyller våra härstamningskrav spermasamlas.
- undvika ensidiga avelsmål och genom försiktig selektion slå vakt om rasens viktigaste egenskaper.
- bedriva aktiv avelsrådgivning och livdjursförmedling.
- följa upp sjukdomar och defekter genom en årlig rapport.
- eftersträva låg inavelsgrad med beaktande av founderrepresentation.

Uppföljning

För att kontrollera tillståndet i rasen och säkerställa ett långsiktigt, hållbart bevarande följs avelsmålen upp genom att varje besättning lämnar en årlig rapport (genbanksrapport) där förändringar i djurmaterialet såsom födda och döda djur rapporteras. Dessutom innehåller rapporten obligatoriska uppgifter om dödsorsaker, kalvningar och kalvningskomplikationer, defekter och sjukdomar samt en frivillig del med uppgifter om miljö, utfodring, användning och mått. Uppgifterna i rapporten används för att planera avelsarbetet och för att sammanställa årlig statistik.

Stamboken analyseras årligen för att följa upp founderrepresentation, ta fram inavelsberäkningar mm.

*För styrelsen i Föreningen Äldre Boskap den 29 oktober 2023
Ronny Olsson, ordförande*